

KIRJAKEELE VÄÄRTUS: MUUTUMINE JA PÜSIMINE

Riik vajab kirjakeelt

Kirjakeel selle sõna tänapäevases tähenduses – keele ühtseim, standardiseeritud keelekuju – muutub ühiskonnas oluliseks siis, kui keel peab hakkama täitma valitsemise, juhtimise, töö- ja hariduselu jms ülesandeid. Kui keelel neid funktsioone ei ole, st kui neid funktsioone täidab riigis mingi teine keel, siis ei ole vaja ka kirjakeelt – eraelus võib igatüki kasutada mis tahes oma suhtluskonnas sobivat murdevõi kõnekeele varianti. Eestis tekkis vajadus üldrahvaliku, ühtse kirjakeele järele 100 aastat tagasi. Iseseisva riigi tekkimisega muutus kogu avalik ja ametlik asjaajamine, haridus, valitsemine ja tööelu eestikeelseks ning kõigi ametite täitmiseks oli vaja eestikeelset haritlaskonda. Muidugi ei sündinud eesti kirjakeel üleöö koos Eesti riigiga. Aktiivne emakeelne kultuurielu oli tekkinud Eestis rahvusliku liikumise ajal XIX sajandi viimasel kolmandikul. Vabariigi sünni ajaks oli Johannes Aaviku eestvedamisel juba mitu aastat kestnud keeleuuendusliikumine ja Johannes Voldemar Veski oli samal, 1918. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna ülesandel valmis saanud „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatu“.

Omakeelse riigi esimesel aastakümnel kasvas elujõuliseks eestikeelne Tartu ülikool, õigekeelsussõnaraamatute ja õpikute abiga kinnistati ühtne, ühesuguste normidega kirjakeel kogu Eesti jaoks. Seda hakati õpetama koolides, samuti võeti ajalehtede toimetustesse ja kirjastustesse tööle keeleteoimetajad. Mõnikord arvatakse, et normikeel tõrjus keeleuuenduse kõrvale. Aga nii see ei olnud. Normitud kirjakeelde ja sõnaraamatutesse leidis tee ka suur osa keeleuuendajate ettepanekutest.

Normitud kirjakeel ei ole midagi jäika ega muutumatut, mis takistaks

keele rikastamist ja arenemist. Me ei saa kunagi öelda, et eesti keel on valmis, et ta on piisavalt viimistletud ja lihvitud nagu hea tööriist ja sellisena alatiseks kasutuskõlblik. Eesti keele kasutamine on samal ajal eesti keele loomine, aga on ka eesti kultuuri loomine.

Muutumine hoiab keelt värskena

Eesti keel ei saa loodetavasti kunagi valmis. Kui keel enam ei arene, ei muutu ega kaasajastu, siis me võime ta muuseumi panna. Sest maailm areneb eest ära, keel ei tohi maha jääda. Me ju näeme, kuidas uusi sõnu tuleb keelde kogu aeg juurde. Kuna elame mitmekeelses kultuurikeskkonnas, siis on üsna loomulik, et võtame üle võõrkeelseid sõnu ja kohendame nad eesti sõnade sarnaseks, näiteks allutame nad eesti astmevaheldussüsteemile (*laikima, meilima, surfama, klikkama*) või lisame eesti tuletusliiteid (*guugeldama, skannerdama, internetistuma, innovaatiline*). Et säilitada emakeele kõla ja omapära, pakuvad keelekorraldajad sageli võõrkeelsete laenude asemele sobivaid eestikeelseid vasteid, nt *kommunikeerima* asemel *edastama, teatama* või *suhtlema*; *hashtag*'i asemel *teemaviide*; *proaktiivne* asemel *ennetatav, ettevaatav*; *moderaatori* asemel (*koosoleku* või *väitluse*) *juhataja*. Uue mõiste jaoks võib teha ka uue sõna, kõige lihtsam on teha liitsõna, mis sageli seletab ennast ise. Viimases ÕS-is esinevad näiteks *eelpension, jagamismajandus, näotuvastus, tänavatoit, viipekaart*.

Mõnikord hakkab jõudsalt levima mõni liitsõnatüüp, näiteks uuemal ajal *põhine-* ja *laadne-lõpuga* liitsõnad: *veebipõhine, internetipõhine, aatepõhine, väärtuspõhine* või eriti populaarseks saanud *õhinapõhine*. Meie ironiasoont toidavad väljendid *juustulaadne toode*,

luulelaadne looming, demokraatia-laadne riigikord jts. Kahjuks moesõnadega juhtub sageli nii, et neid püütakse matkida ka siis, kui nende täpse tähenduse peale ei mõelda. Näiteks õhinapõhine tegevus on vabatahtlik tegevus, mille eest palka eriti ei maksta või raha pole tähtis. Hiljaaegu aga ilmus Postimehes töökuulutus, kus otsiti kooli õhinapõhiseid õpetajaid. Siin oli ilmselt küll mõeldud midagi muud: kool igatses vaimustusega või õhinaga töötavaid õpetajaid, vaevalt aga selliseid, kes üksnes õhina põhjal oleksid nõus töötama.

Mõnikord on sõna küll olemas, aga mingil põhjusel vahetame ta teise vastu, näiteks hakkame ütleva *triikkima* asemel *printima* või *plakati* asemel *poster* või *makaronide* asemel *pasta*. Nii esimesed kui ka teised on laensõnad, aga kuna meie kultuuritaust on muutunud, siis võtame üle inglise (või mõnes muus) keeles kasutusel oleva sõna. Sageli võetakse üle otse inglise keelest tõlgitud väljendeid. Näiteks keegi, kes tahtis öelda „mulle ei meeldi“, „ei ole just minu maitse“, tõlkis selle asemel inglise keelest „ei ole just minu tassike teed“. Alguses oli lõbus ja naljakas, siis hakkasid teised inglise keele oskajad seda samuti matkima ja nüüd on see sotsiaalmeedias juba üsna levinud. Või „ta ei ole just kõige teravam pliats karbis“. Need on praegu veel ainult kõnekeeles või sotsiaalmeedias kasutatavad ja paljudele tundmatud, aga mitmed niisugused väljendid on levinud juba üldkirjakeelde. Näiteks eesti keeles on vana hea väljend „keegi on kellegi mantlipärija“, moodsamad inimesed aga räägivad ja kirjutavad selle asemel juba üsna laialt „kellegi kingadesse astumisest“. Ja „kirss tordil“ on vist juba peaaegu välja tõrjunud vana hea eesti väljendi „täpp i peal“. Sellisteks muutusteks pole tegelikult mingit objektiivset põhjust peale vaheldusrikkuse, ja ega me isegi ei tea, kas nad jäävad eesti keelde püsima või on siin ainult juhukülalised. Näeme mõnekümne aasta pärast. Ja igal juhul ei saa me sinna midagi parata. Läheb,

nagu läheb. Kui keelekasutajatele meeldib, siis nad hakkavad kasutama, kui ei meeldi, siis unustavad ära. Ei ole erilist põhjust neid ka aktiivselt tõrjuda.

Seevastu mõned väljendid on küll sellised, mille kohta saab öelda, et parem, kui nad ei tuleks. Need on sellised, millel on juba eesti keeles mingi teine tähendus ja mis seetõttu tekitavad segadust. Näiteks „Päeva lõpuks ehitame selle tselluloositehase niikuinii“. Normaalne eestlane saab sellest aru nii, et õhtuks on valmis. Või „Täna on kultuurisaade OP eetris iga nädal“. *Täna ja iga nädal* on eesti keeles vastandlikud mõisted. Ka paljud eesti keele sõnadega sarnased soome laenud tekitavad segadust, kui neil on kummaski keeles eri tähendus. Näiteks spordireporterite keeles levinud *hävima* tähenduses 'kaotama', *kestma* tähenduses 'vastu pidama' või *võim* tähenduses 'jõud'. Niisuguseid laene tõrjuvad keelekorraldajad küll üsna aktiivselt ja pakuvad nende asemele sobivamaid väljendusviise.

Üks suur ümberütlemise ja uute väljendite keelde toomise põhjus on nn poliitiline korrektsus – soov hoiduda asjade, inimeste või nähtuste nimetamisel negatiivse suhtumisvärvinguga sõnadest. Kuigi küsimus ei ole sõnas, vaid mõistes, tundub keelekasutajale, et muutes nimetuse ära, muutub ka suhtumine. See ei ole tegelikult mingi uus asi, näiteks juba rohkem kui pool sajandit tagasi soovitas ÜRO hakata *mahajäänud maade* asemel kasutama väljendit *arengumaad*. Samuti ei piirdu see nähtus üldse poliitikaga või rahvusvahelise keelekasutusega. Kui meie ajakirjandus ei räägi *vaesusest*, vaid *toimetulekupiirist*; ei räägi *invaliididest*, vaid *erivajadustega inimestest*, siis võib selle taga näha poliitilike keelekombeid. Kui aga näiteks *pornograafia* nimetatakse ümber *täiskasvanute meelelahutuseks* ja *prostitutsiooni* kutsutakse *intimitteenusteks*, siis sellel on puhtärilised kaalutlused. Samal põhjusel leutasid Tartu lähedale tselluloositehase kavandajad hiljaaegu koleda haisu asemele

„poliitkorrektse” termini *lõhnahäiring*. Muidugi sõltub sõnavalik sageli kontekstist: ühe poole luurajad on teise poole jaoks spioonid; ühe poole vabadusvõitlejad on teise poole jaoks mässajad.

Siingi on vahel tarbetut otsetõlkimist inglise keelest, näiteks inglise tõlkleaenud *kõneisik* ja *vilepuhuja*. *Kõneisik* ei ole ju *kõnemehe* sooneutraalne vaste nagu inglise keeles. Meil polnuks uut terminit vaja, sest meil on juba sooneutraalsed *eestkõneleja*, *eesträakija* või *pressiesindaja*. Kui väärnähtuste avalikustajat ei sobi nimetada *pealekaebajaks*, *keelekandjaks* või *koputajaks*, vaid tuleks leida positiivse varjundiga või vähemalt neutraalne sõna, siis võinuks ju kasutada *teavitajat*, *informeerijat*, *rikkumisest teatajat* või *lekitajat*. Siiski elab *vilepuhuja* keelekorraldajate pahandamisest hoolimata ajakirjanduses oma elu.

Muidugi ei ole metafoore või muid kujundlikke väljendeid alati vaja laenata, ka eesti keele sõnamoodustusahendid võimaldavad isikupärast väljendust ja keelemängu. Näiteks nimetas keegi hiljaaegu Delfis lasteta naisi *iibepuudelisteks*, keegi teine kutsus sagedase liikmetevahetusega linnavolikogu *rahvaste rändlaks*. Kultuuri kiht on muidugi ka väga oluline – meie saame aru, aga üsna keeruline on teistesse keeltesse tõlkida näiteks selliseid sõnu nagu *teemeäralised*, *rehepaplus* või *kavalantslus*. Sotsiaalmeedias väitis keegi viletsa ilma kohta, et *ilm koeratab*, keegi teine andis teada, et *koeratas* terve tunni mööda linna, pidades silmas hoopis koeraga jalutamist. Neid sõnu ei ole üheski sõnaraamatus, nad on sündinud ja elavad oma elu ajakirjanduses või sotsiaalmeedias, aga ega nad sellepärast kehvemad sõnad ei ole.

Sõnavara kasvatamine ja laenamine on loomulik ja see ei ohusta ega muuda meie keele omapära kuigivõrd. Rohkem muret teevad need muutused, mis toimuvad võorkeelte mõjul meie grammatikaga. Näiteks inglise keeles ei ole käändevorme ja nii levivad ka eesti kee-

les nimetavas käändes täiendid, nagu *Samsung telerid*, *Kodak filmid*, *Fiskars tooted*, *Solaris keskus*, *Vaal galerii*. Alguses firma- ja tootenimedes, aga see kipub laienema, näiteks öeldakse, et elab *Lai tänaval*, mitte *Laial tänaval*; vaatab Tartu *Uus Teatri* etendusi, mitte *Uue Teatri* etendusi või emakeele päev on *neliteist märts*, mitte *neljateistkümnendal märtsil*. Ühelt poolt on need võõrmõjud, teiselt poolt keele lihtsustamine. Keelekasutaja püüab alateadlikult keelt lihtsustada. Keeleteadlased on märganud, et viimasel ajal hakkab meil isegi täissihitise kasutamine vähenema, sihitis seostub üha rohkem vaid osastava käändega, näiteks: *Nii saame teada rahva arvamust*, selle asemel et öelda *Nii saame teada rahva arvamuse*. Või veel üks muutus, mida me enam tähelegi ei pane, on see, et eestäiendite asemel on maad võtnud järeltäiendite kasutamine. Rohkem kui sada aastat tagasi kirjutas Eduard Vilde kriminaaljutu „Musta mantliga mees”. *Mees mustas mantlis* oleks olnud tollases eesti keeles väga võõras. Aastakümneid hiljem aga kirjutas Paul Kuusberg romaani „Inimesed sõdurisinelis”. Keelekorraldajad manitsevad juba ammu, et öelge *teatripiletid*, mitte *piletid teatrisse*. Aga ei midagi. Kui 50 aastat on õpetatud, aga tulu ei ole, siis tuleb vist leppida, et keele grammatika on võõra struktuuri omaks võtnud. Mõni muutus võib meile rohkem meeldida, teine üldse mitte, aga ükski muutus ei ole keelele ohtlik, ei sõnavara ega grammatika muutumine. Muutused on paratamatud ja aja jooksul me harjume nendega või hakkab neid omaks pidama vähemalt järgmine põlvkond.

Eesti keel on piisavalt rikas, et seda saab lahedalt kasutada kodusuhtlusest kuni ilukirjanduse ja kõrgteaduseni. Kogu sellest rikkalikest ja hästi kättesaadavast ainestikust on aga vähe abi, kui keelekasutajad sellest ei huvitu. Meie olulisim ülesanne on seista selle eest, et eesti keel oleks võimalikult laialt kasutatav.

Hoolimine hoiab keelt elus

Väikerahvas on mitte ainult füüsiliselt, vaid ka mentaalselt palju haavatavam kui suurrahvas. Füüsilised piirid ei kaitse ega varja meie vaimset iseolemist, piirideta suhtlus toob kaasa ka naisuguseid mõjusid, mis muudavad suhtumisi ja hoiakuid. Siin on meie emakeelele kaks ohtu. Üks oht on keele kestlikkuse nõrgenemine olukorras, kus osa avaliku suhtluse valdkondi kipub üle minema inglise keelele. Teine oht on see, kui avalik suhtlus ei hooli korrektsest kirja-keelest, ei pea seda tähtsaks ega hoiab seda.

Nõukogude ajal oli meil suur probleem, et eesti keele roll ametlikus ja avalikus keelekasutuses muutus üha piiratumaks, osa avalikust elust muutus venekeelseks ja rahvana ei saanud me selle vastu mitte midagi teha. Kui me 1990. aastatel Eesti Vabariigi tagasi saime, siis emakeele kasutusvaldkondade hulk laienes, näiteks vahetas see välja venekeelse asjaajamise kaitseväes, majanduses, kaubanduses, riigijuhtimises. Nüüd vastupidi – eesti keele kasutamine aheneb jälle. Mitmed keelekasutusvaldkonnad majandusest ja kaubandusest kuni teaduse ja popkultuurini kasutavad üha rohkem inglise keelt. Eriti ohtlik kirja-keele arengule on hariduskeele vahetamine. Inglisekeelsete õppekavade hulk Eesti ülikoolides on juba 30% ja riigi kõrghariduse programmi pole isegi sisse kirjutatud põhimõtet eestikeelse kõrghariduse säilitamiseks. Inglisekeelne kõrgharidus tähendab rahvusvahelist professorkonda ja eesti keele taandumist teaduskeelena. Aga haridus- ja teaduskeel on see, mis eesti kirjakeelt elus hoiab ja toidab teisi allkeeli: ajakirjanduskeelt, ilukirjanduskeelt, ametikeelt. Ilma eestikeelse kasutajaskonnata on vähe mõtet ka eestikeelse oskussõnavara arendamisel ja eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamisel, mida riik eriprogrammidega rahastab.

Rahva püsijäämine ja eneseusk sõltub emakeelsest haridusest. Riigi ja

rahva kestmiseks on vaja emakeelset ülikooli, kust kasvab peale uus eestikeelne haritlaskond. Just selles on meie kõrghariduse jõud ja mõte. Haritlane on kirjakeele kandja. Kui eesti haritlase keelelisi väärtushinnanguid kujundab emakeele asemel mingi teine keel, siis on vähe lootust eesti kirjakeele püsimisele maailma täisväärtuslike elujõuliste kirjakeelte hulgas.

Oma emakeele väärtustamine ei tähenda üksnes eestikeelse hariduse eelistamist ingliskeelsele. See tähendab ka seda, et me hoolime korrektsest kirjakeelest, peame seda tähtsaks ja hoiame seda. Siingi võib näha mitmeid ohumärke. Üheks ohumärgiks on mõne aja eest kõne all olnud kavatsus loobuda õigekeelsuse hindamisest emakeele riigieksamis mõnes osas. See annaks avalikkusele vihje, et õigekiri ja täpne keelekasutus on üksnes koolihinde teema. Kui hinnet ei panda, siis faktiteadmiste kõrval on väljendusviis ja korrektne kirjakeel teisejärguline. Haridusjuhtidel on ununenud või nad ei ole selle peale mõelnud, et keel on töövahend. Üha suurem osa inimkonnast teeb tööd käte ja masinate asemel keele abil. Eesti keelt hakkab pärast kooli kasutama oma igapäevase töövahendina kümneid või sadu tuhandeid inimesi, kelle töö tulemus on samuti eesti keel. Hea väljendusoskus ja kirjakeele korrektne valdamine on üha sagedamini ametikoha saamise eelduseks. Riik ei tule toime, kui teda igapäevaselt toimimas hoidvad inimesed ei valda korrektset kirjakeelt.

Niisama ohtlik on hiljaaegu jutuks olnud mõttevälgatus, et ülikooli oleks võimalik pääseda gümnaasiumi lõputunnistusega, isegi magistriõppesse või doktoriõppesse võiks saada mõnda õppeastet vahele jättes, kui on piisavalt elu- ja töökogemust. Aga ülikoolis või doktoriõppes ei hakka keegi enam kirjakeelt õpetama; vigadeta kirjutamine ja üldse oma mõtete kirjaliku väljendamise õppimine kuulub üldharidusse. Kui seda ei tähtsustata, siis ei väärtustata ka emakeelt. Kui me praegu ütleme, et

grammatika või õigekeelsus pole oluline, siis varsti võib keegi väita, et emakeelt pole üldse mõtet sellises mahus õppida, sest laps omandab keele niikuinii kodus.

Normitud kirjakeel ei ole kellegi kodukeel, kirjakeel on kultuurikeel, selle piirid on keelekorraldusotsustega üsna täpselt määratud ja need normid tuleb selgeks õppida, et haritud inimene suudaks toime tulla oma ülesannetega kirjakeelses tekstimaailmas.

Erinevalt riigi- ja koolikeelest ei saa korrektse kirjakeele kasutamist seadusega juurutada. Kui avalikes tekstides on keelevead, arusaamatud laused, kõnekeelsed ja madalstiilsed väljendid, siis on midagi lahti kirjutaja kultuuriliste väärtushinnangutega, keelekasutaja ei taju vastutust emakeele ees.

Vahel ongi arvatud, et vabas ühiskonnas kirjakeele roll niikuinii taandub kõnekeele või ühiskeele ees. See võib nii olla isiklikus suhtluses ja argielus. Suhtluskeelena ei ole kirjakeelel kunagi olnud eelist kõnekeele ees. Aga töö- ja

hariduskeelena on kirjakeel asendamatu, kuni meil on eesti keeles funktsioneeriv riik.

Väikerahvas peab kõvasti vaeva nägema oma kirjakeele hoidmisega. See ei ela ega säili iseenesest. Eesti keel on Eesti asi, mitte ainult eesti filoloogide või keeleteadlaste asi. Rahvana me elame kultuurikeskkonnas, kus on põimunud mitu keelt, aga me peame vaatama, et aluspõhi oleks tugev. Emakeeleõpe, emakeelne kõrgharidus ja emakeelne kultuur moodustavad just säärase aluspõhja ja nende hoidmisega me hoiame oma vaimset iseolemist – seda, mis meid teiste rahvaste seas eriliseks muudab ja milles Eesti riigi mõte ongi. Omakeelsus on väärtus, sest keel on see, mis meid ühendab. Globaliseerumine ei pruugi tähendada keelevahetust, kui me ise seisame selle eest, et eesti keel oleks Eestis võimalikult laialt kasutatav.

REET KASIK